
Ontik 'Zaman' Fenomeninin Epistemolojik Yansıması [*]

The Epistemological Reflection of the Ontic 'Time' Phenomenon

ESAD ÇETİN

Independent Researcher

Received: 07.01.2019 | Accepted: 10.07.2019

Abstract: This paper focuses on the philosophical ground constituted between “Language” and “Logic”, which should be coined as “synthetic ways” because the synthesis of “Logic” and “Language” is “the science of Logic” as one of the synthetic ways of synthesis by the “mind”. When we look into the historical development of this synthesis process, we see very different synthetic operations, compared with those which are in modern times and in terms of fundamental dynamics. Thus, this article aims to show that the dynamic of “time” is in interaction with the dynamic of “motion” –so the dynamic of “changing”. It also aims to how that that the quality of the interaction between those dynamics is coming true because of the difference in understanding the category of “quantity” by the views of different philosophers. For instance, according to Aristotle, categories belong to being; but in Kant, categories belong to the mind that will perceive the being. Hence, this study aims to show the difference in understanding the “being” and the one who perceives it from a different perspective.

Keywords: Language, logic, time, being, motion.

© Çetin, E. (2019). Ontik 'Zaman' Fenomeninin Epistemolojik Yansıması. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 9 (3), 713-728.

“Horum studium erat, Deorum ac fortium virorum laudes encomiis celebrare. Encomium igitur audietis, non Herculis, neque Solonis, Sed meum ipsius, hoc est, Stultitiae”¹

(Desiderus Erasmus, *Stultitiae Laus*,)

Giriş

Aristoteles’in *Organon* adlı Mantık bilimi külliyatının II. Analitikler kitabında -diğer adıyla Apodeixis(*burhan*) kitabı- bir nesnenin mantık terminolojisi ile tanımlanması ile ilgili olarak yaptığı açıklamada “varlık(*being*) hakkında söyledikleri ilginçtir. Aristoteles, bütün tanımlar yapılırken bir “varsayımlamanın” söz konusu olduğundan bahs eder. Örneğin biz “insan” nesnesini tanımlarken onun ait olduğu cinse gönderme yaparak onun bir “canlı” olduğunu bilir ve o varsayımla onu tanımlarız –tam tanım yapılırken en yakın cinsin ve faslın(ayırımın) esas alındığı gibi- Aristoteles bu açıklamadan sonra devam ederek “varlık” fenomeninin asla tanımlanamayacağını söyler. Çünkü -Phorphy ağacı temelinde düşünersek- “canlı” kavramı, “insan” kavramına göre daha açık ve seçik olduğu gibi “varlık” nesnesini tanımlamak için bu kavramdan daha açık ve seçik bir kavrama ihtiyaç duyduğumuzu ancak böyle bir kavramın olmadığını söyler. Bu çalışmanın ana fikrini ise bu düşünce ile beraber, fizikteki temel büyüklüklerden biri olan “zaman” kavramının örnekleştirilmesi oluşturmaktadır. Sözelimi,

1. Zaman çok açık ve seçik bir kavram olmasından dolayı tanımlanamaz mıdır?

2. Tanımlanabiliyorsa kendisinden daha açık ve seçik cinsler nelerdir?

I. Eğer kendisinden daha açık ve seçik cinsleri içliyorsa(*intension*) o zaman adı geçen kavramın “bileşik (*complex*)” bir kavram olması gerekir, “zaman” kavramı gerçekten bileşik bir kavram mıdır?

II. Yoksa onun bileşik görünmesinin sebebi aslındaki basitlik midir? gibi sorular, bu çalışmanın ana fikrini oluşturmaktadır.

¹ “Ben eskileri örnek alacağım, Bilgelerin o kepaze lakabıyla anılmaktansa Sofist olarak adlandırılmayı tercih edenleri... Onların işi Tanrıların ve cesur insanların mehiyetlerini methiyelerle yüceltmektir. İşte benden de bir methiye dinleyeceksiniz, ama ne Hercules’e, ne de Solan’a, sadece kendime, yani deliliğe bir methiye...”

Dil ve Mantık arasındaki ilişkinin felsefi zeminine değinmek üzere bir çalışma yapmaktayız. Bu çalışmamızda dile, “mantıksal bir edim” perspektifiyle yaklaşmanın ve mantığa da bir “dil edimi” imiş gibi yaklaşmanın nasıl problematikler doğuracağını ve bu problematiklerin çözüm önerilerini tartışacağız.

Dil ve mantık, sentez olmuş araçlar olarak “sentetik yollar” tamlamasıyla telaffuz edilmelidir çünkü “Mantık bilimi” “zihin” yoluyla türetilmiş sentetik bir araçtır. “Dil” ise, şey-düşünce-dil sacayağında, Wittgenstein’in [1889-1951] “Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır” dediği dil edimi ve bu edimin öncesindeki dil fikridir. Bu dil ediminin ise –Ferdinand De Saussure’ün [1857-1913] *langage – langue – parole* ayrımıyla düşünürsek daha öncesinde “dil muhayyilesi” fikrinden türemiş olduğunu ileride göstereceğiz.² Anglo-sakson kökenli metinler üzerinden felsefe yapılan okullar *imagination* kavramını kullanırken kıta felsefesi tarzı giden Fransız ve İtalyan benzeri okullar ise Yunanca kökenli *phantasia* kavramını kullanmaktadır. İki kavram, çoğunlukla birbirinin tercümesi olarak kullanılsa da İtalyan filozof *Benedetto Croce*, ikisinin aynı olmadığını söyler ve *phantasia* üreticidir; *imagination* ise asalaktır der.³ Ancak marjinal görüşlere göre ise *imagination* kelimesi “düş gücü”; *phantasia* ise “kurgu gücü” olarak çevrilmiştir.

Bir Doğu filozofu olan İbn Sina [980-1037] klasik bilişsel (*kognitif*) psikolojiye göre şu an kullanılan Eski Türkçe kavramlar olan hiss-i müşte-rek, hayal, vehim, hafıza ve kuvve-i mutasarrıfa olarak iç idrak sürecini açıklar. Ona göre dış idrak ise 5 duyu olarak bildiğimiz el-havâssü’l-hamse kavramıyla açıklanır. Bu yüzden İbn Sina’dan beri Doğu dünyası psikolojiyi hep 5’li ayrıma tabi tutarak açıklar. (Naim, 2005, s. 187-188)

Batı Felsefesi geleneği içinde ise John Locke [1632-1704] dahil olmak üzere pek çok psikolog, zihin felsefesi bağlamında bilişsel psikolojinin temel kavramlarını *memory*, *reason*, *imagination* olarak açıklarlar. (Bu “psi-

² “*Langage*” kelimesine, Eski Türkçe’de kullanılan “*lisan*” karşılığını ve aynı zamanda “*Langue*” için ise yine Eski Türkçe olan “*lugat*” karşılığını vermek daha doğru olacaktır. (Akt. Doç. Dr. Atakan ALTINÖRS)

³ Croce, Philostratus’a gönderme yaparak yaratıcı (*creative*) ve taklidi (*mimetik*) imajinasyonun farklı açılardan değerlendirilmesi gerektiğini, mimetik kuramın Aristoteles’e atıfla yapıldığını söylemektedir. bu yüzden de “sanat yaratmaya değil taklitle dayanmaktadır.” der (Croce, 1965, p. 171).

kologlara” daha sonra deneysel psikolojinin ortaya çıkışına zemin hazırlayacak olan William Wundt ve psikanalizin ortaya çıkışını sağlayan Sigmund Freud, Jacques Lacan, Melanie Klein, Donald Winnicott vb. örnektir).

Buraya kadar çalışmamızla ortaya koyduğumuz problematik: Latince kökenli *imagination* kelimesi ile Yunanca kökenli *phantasia* kelimelerinin her ikisinin birden eski-Türkçe karşılığı olarak hayal olabilmesi ancak her iki kelimenin birden göndergelerinin örtüşmemesidir. Diğer bir deyişle, yabancı kökenli iki kelimenin, sanat felsefecileri açısından eş-gönderimli terimler olmadığının tespit edilmesine karşın gündelik dil yardımıyla Türkçe’ye salt “hayal” olarak çevrilerek iki kelime arasındaki düzey farkı atlanmaktadır. Ancak İbn Sina’da görüldüğü gibi “hayal” fenomeni, bir iç idrak süreci olup İlerleyen satırlarda vurgulayacağımız “kategoriler teorisi”, bu iki kelime için göndergelerin farklılaşması konusundaki temel argümandır. Diğer bir deyişle, her iki yabancı kökenli kelime, sözgelimi bir “hayal” nesnesine göndergede bulursa da bu nesnelerin özünde (*essence*) hayali olmaklık bakımından bir düzey farkı bulunacağı apaçıktır. Bu apaçıklığın aslında bir anafurun karmaşasından türediği bir gerçektir. Bu anaför ise bir “bilinçten (*consciousness*)” bahsettiğimiz anda, bu bilincin bir “varlık” tasarısında mı bulunduğu yoksa tasarlanmış olan o “varlığı” algılayıp algılamadığı üzerine kurulu olarak, iki felsefi geleneğin temel kodlarını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle: “bilincin” buradaki etkenlik veya edilgenlik rolü tartışılmaktadır. Bu tartışmada çeşitli filozoflarca farklı argümantasyonlar yapılmıştır ve bir psikolog olan Höffding’e ait olan “kategoriler teorisi, bilgi teorisi ile psikoloji teorisi arasında yer almaktadır” (Höffding, 1911, p. 130) görüşü bizim tezimizi desteklemektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu problematik, elbette salt bir tercüme sorunsalı değildir. Ancak Kant’ın transandantal felsefesinin temel kavramlarından olan “muhayyile” kavramının gönderge yapacağı kümenin göreceli bir konum arz etmesi, çalışmada ortaya konulan problematiğin, etki alanını genişletmektedir.

1. Klasik Felsefe, Mantık, Dil Anlayışı

1.1. Dil Felsefesi

Eskiçağda dil felsefesine -tabi ki sistematize edilmemiş- iki yaklaşım

mevcuttu: (1) Naturalist/doğalcı dil görüşü, (2) Konvansiyonalist/ mutabakatçı görüştür. (Çakmak, 1993, s. 124).

Herakleitos, Epiküros, Demokritos, Leukippos ve birçok sofist gibi Antik Yunan düşünürlerinin tamamı adı geçen iki farklı görüş ile dil felsefesini ele alırlar. Ancak bu görüşler kozmogoniler, şiirler vb. sistematik olmayan metinler yoluyla dil felsefesine bakıştır. Eskiye oranla daha fazla sistematik biçimde bunu işleyen Platon, doğa filozofları ve doğalcı dil anlayışı gibi, Sofist diyalogunda “düşünme” ile “konuşmanın” aynı şeyler olduğunu dolayısıyla söylenmiş olsun veya olmasın dilden bağımsız bir düşüncenin olamayacağı görüşündedir (Sofist, 263e). Dolayısıyla doğalcı dil görüşüne göre Saussure’ün yaptığı adı geçen ayırım için gerekli olan zihni eğilim, modern dönemdeki aksini şekilde işlemektedir.

Konvansiyonalist görüş ise bir İslam Filozofu olan Farabi’nin [980-1037] *Harfler Kitabı* ile savunmuş olduğu ve aslında, aynı zamanda, doğalcı bir dil anlayışıyla okuma yapmamıza da imkan verecek bir şekilde “kolaylık teorisi” ile savunduğu, toplumda o dili konuşan fertler aracılığıyla dilin oluştuğunu savunan görüştür. Farabi’ye göre temel olarak yeni doğmuş olan bir bebek, herhangi bir göndergesi olmayan rastgele sesler çıkararak toplum tarafından belirlenmiş olan dili öğrenir. Bu şekilde dil, toplumda bir tür antlaşma benzeri ilişki ile gelişir.

1.2. Klasik Felsefe

Klasik felsefe, Antik Yunan’dan miras alınmış yazılı bir gelenek ile geliyor olsa da bunun Antik Yunan’dan çok daha önce Mezopotamya’da başladığı ile ilgili kanıtlar mevcuttur. Ancak bu konu, bu çalışmanın kapsamında değildir. Sonuç her ne olursa olsun bu “felsefe yapış biçimini” etkileyecek bir durumdur. Yani Antik Yunan’dan miras kalan eserler aracılığıyla Antik Yunan felsefesi hakkında çıkarsamalarda bulunabiliriz. Bu eserler Platon’un, Sokrates baş karakteri ile yazdığı ve “diyalektik düşünce” ile “ironi” olarak ilkelerini belirlediği felsefenin bir yapış biçimini oluşturmaktadır. Bu eserler ile sistematik olmayan bir mantık düşüncesinin var-olduğunu çıkarsayabiliriz.⁴

Ancak Platon’un da eserlerinde bahsettiği ve diyaloglarının baş karakteri olarak söylediği “Sokrates” gibi bir Antik Yunan filozofu olarak,

⁴ Akt. Prof. Dr. A. Ayhan Çitil

Platon'un sistematik olmayan ilk düşüncelerine etki etmiş bir düşünürden bahsedebileceğimiz gibi Platon'un sistematik olmayan düşüncelerini aktardığı Aristoteles gibi bir düşünürden de bahsedebiliriz.

Az önce yaptığımız akıl yürütme aslında “zaman” üzerine yapılmış pratik çıkarsamaların özetidir. Pratik çıkarsamalara göre bir insanın hafızası anımsadığı “geçmiş” ile hayalini kurduğu “gelecek” arasında pratik bir zaman algısı kurar. Bu yüzden Aristoteles'in “zaman” tanımı: kendisinde bir öncelik ve sonralık bakımından “hareketin” sayılması sonucu eldeki numaralardır (Aristoteles, 2017). Aristoteles'in bu tanımı klasik hareket felsefesinin temel kodlarını vermektedir. Aristoteles'in bu tanımı yaparken kullandığı varsayım: konuma endeksli olarak ilerleyen bir zaman anlayışı ve bu zaman sırasında işleyen hareket sonucu elde edilen sayılardır. Dolayısıyla Aristoteles bir nicelik araştırmasına girmektedir. Aynı zamanda mantık biliminin kurucusu olarak bilinen Aristoteles, mantıksal bir “nesne”nin sahip olması gereken 10 kategoriye sayarken ayrıca “zaman” ve “nicelik”i sayar. Ayrıca Aristoteles için bu kategoriler varlığın en genel cinsi olduğu gibi birbirlerinin yerine kullanılamaz (Öner, 2011, s. 44). Dolayısıyla, Aristoteles için, “zaman”, salt bir nicelik araştırması değildir.

Bu pratik zaman anlayışı özünde konuma endeksli olarak işleyen bir zaman anlayışını barındırdığı için çeşitli filozoflarca eleştiri konusu olmuştur. Tarihsel arka-planında, “Her şey akar” diyen ve böylece varlığın özündeki hareketi savunan Herakleitos'a karşı “Varlığın, durağan bir karakterde” olup “hareketin olmadığını” göstermek isteyen Parmenides'in öğrencisi Elealı Zenon, daha sonra felsefe tarihinde uzun süre yer edecek olan meşhur Zenon paradokslarını ortaya atar. Temelde bu paradokslar “hareketin, teorik olarak imkansızlığını” kanıtladığı gibi klasik filozoflarca “zaman” tanımı için kullanılan argümanların terse çevrilerek yine bu filozoflara yöneltilmesi özelliğini taşır. Bu yüzden felsefe tarihini uzun süre meşgul etmiş bu paradokslar XXI. Yüzyıl Fransız felsefecisi Henri Bergson tarafından “illüzyondan türeme şeyler” olarak adlandırılacaktır (Capek, 1976, p. 246).

2. Teknik Ayrışmalar

Çalışmamız aslında Kant için “sentetik a priori” kabul edilen aritmetik bilgisinin Frege [1848-1925] ile birlikte neden ve nasıl “analitik a priori”

kabul edildiği üzerinden bir soruşturmaya gidecektir. Diğer bir deyişle: Dile Dönüş (*Linguistic turn*) akımı ile kendisini tanımlayan XX. Yüzyıl felsefesinin büyük temsilcilerinden Frege (Weiner, 1997, p. 265) ile Modern Batı felsefesinin en büyük filozofu Kant arasında çok detay bir farklılaşma olarak görülen bu nüansın aslında aynı şeyler olduğunu açıklamaya çalışacağız. Kant'ın [1724-1804] –Descartes'ın [1596-1650] modern Batı felsefesi devrimiyle başlattığı- kurmuş olduğu yeni metafizik gereği Aristoteles'in “zaman” anlayışından nasıl farklılaştığı tartışılacaktır.

Yukarıda söylediğimiz gibi “Zaman” çünkü ne salt teorik ne de salt pratik kabul edilebilecek bir kavramdır. Aynı zamanda insanın bütün edimlerini etkileyebilecek bir fenomendir.

2.1. Kant Felsefesi ve Etkileri

Fransız filozof Deleuze'ün [1925-1995] de dediği gibi Kantçılığın felsefeye getireceği yaratı ve yeniliklerin toplamı belli bir zaman probleminin ve tümüyle yeni bir zaman anlayışının etrafında döner (Deleuze, 2000, s. 12). Hatta biz Deleuze'den daha da ileri gidersek Kant sonrası bilim, felsefe, sanat vb. bütün anlayışların temellerinden ileri gelerek oluşan paradigmaların çoğunluğunun Kantçı bilim anlayışıyla kurulmuş ve dolayısıyla Ptolemy(Batlamyus) astronomisini öngören Aristoteles fiziğinin sahip olduğu Aristotelesçi bilim anlayışına karşı çıkan bütünlüklü yeni anlayışlar olduğunu savunabiliriz: buna en bariz örnek Einstein'ın [1878-1955] özel ve genel relativite teorileridir (Koç, 1984, s. 12).⁵ Bir diğer örnek, atonal müziğin kurucularından biri olarak bilinen Schoenberg'in [1874-1951], klasik anlayışı aslında Platon'un müzik anlayışının özünü oluşturan ve klasik fiziğin “zaman” teorisini de içinde bulundurarak harmoni fikrini esas alan tampere sisteminin içinden çıkarak yeni bir anlayış getirmesidir (Akan, 2013). Diğer bir örnek, Marchel Duchamp'ın [1887-1968] “dadaizm” akımıyla özdeşleştirilen, LHOOQ olarak bilinen bıyıklı Mona Lisa tablosudur.⁶ Başka bir örnek ise, iki değerli doğruluk tablolarını(*two*

⁵ Aristotelesçi bilim anlayışına karşı çıkış olarak Einstein örneğini gösterirken referans olarak kullandığımız kaynak, Einstein'ın özel ve genel görelilik kuramlarının Aristoteles'den önce Newton'un mutlak-mekan ve mutlak-zaman anlayışları için farklı bir okuma olduğunu düşünmektedir. Bkz. Sklar, L. (1977). *Space, Time, and Spacetime* Univ. of California Press

⁶ Burada bizim konumuzu doğrudan ilgilendiren nokta şurasıdır: Dadaizm akımı ve kronolojik olarak ondan önce ortaya çıkmış sürrealizm akımı, “görünüşü” esas alan ve aslında “gerçek” dünyayı önceleyen “realizm” akımına, estetik sonuçlar itibarıyla daha farklı bir

valued) esas alan klasik mantık anlayışını toptan değiştiren Gottlob Frege, Bertrand Russel [1872-1970], ve Russell ile yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış olan Alexius Meinong'un, Hilbert'in, Lukasiewicz'in çok değerli, sonsuz değerli ve sonuç itibariyle farklı olanaklı evrenlere (*possible world*) göndermeleri tanımlayıcı mantık çalışmalarıdır (Öner, 2011, s. 23). Bizce en önemli örnek ise modern Batı felsefesinin en büyük dil filozofu kabul edilen Alman felsefeci Ludwig Wittgenstein'in, onu, tek hakikatin matematiksel gerçeklik (*truth*) olduğu sonucuna ulaştıran dil felsefesi çalışmalarıdır (Rodych, 2007). Bu saydığımız örneklerin ortak noktası Kantçı bilim anlayışını esas almalarıdır. Kant'ın, kendisinden önce hâkim olan Aristotelesçi metafizik geleneğini –Descartes ile birlikte– yıkararak getirmiş olduğu analitik, sentetik ve a priori kavramlarıyla birlikte Kant felsefesine göz atmamız gerekecek.

Analitik, Sentetik, A priori, Ayrımları

Aristoteles'in sınıflamasına göre teorik bilimlerin bir alt kümesi olan Matematik, "aritmetik" ve "geometri" olmak üzere iki alt sınıfa daha ayrılır. Sırasıyla süreksiz ve sürekli olan nicelikleri "konu" edinmiş olan iki bilim dalının ilki Kant için sentetik a priori bilgisidir. Sentetik a priori yargıların a priori bileşeni, bu yargıların kesin, zorunlu ve tümel olduğunu, sentetik yapısı da onun empirik yargılar gibi öğretici ve bilgimizi genişletme özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Kant'ın sayıyı saf görüş formu olan "zaman" zemininde ele alması ve temellendirmesi, başta Frege olmak üzere dönemin kimi düşünürlerinin itirazlarına yol açmıştır. (Özdemir, 2014, s. 2-3)

Aristoteles'in "varlığın özü" dediği kategoriler Aristoteles için 10 tane (Aristotle, 1889). Ancak Kant için bu kategoriler farklı formlarda 12 tanedir. Aristoteles'e göre kategoriler varlığa aittir. Kant'ta ise kategoriler zihne aittir. (Öner, 2011, s. 48)

Noumen ve Fenomen Ayrımı

Kant'ın "noumen ve fenomen" ayrımına, bu çalışmayı ilgilendirdiği şekliyle kısaca değinirsek ortaya şöyle bir manzara çıkacaktır: Dünya, Kant için fenomen iken o dünyayı anlamlandırmak için kurulan kavramlar, Kant için noumen olmaktadır. Burada kullanılan "dünya" kavramı

---

bakış açısı getirmesinin yanı sıra temel teoride farklı bir perspektif sahibi olmasıdır.

Kant için aynı zamanda “doğayı” da ifade etmektedir. Bunun gibi, kullanılan “kavramlar” ifadesi de ruha gönderme yapmaktadır. Yani fenomenler oranla “değişmeyen” yapı olarak kant, “ruh”u öngörmektedir (Croce, 1965, p. 60).

2.2. Husserl ve Fenomenoloji

Edmund Husserl’e [1859-1938] göre, bir öz ontolojisi olan fenomenoloji, bütün bilimlerin temelinde yer alır... Fenomenoloji, bir şeyin, örneğin, bir canlının herhangi bir durumunu değil, bütünü; algıları algı olarak, yargıları yargı olarak, duyguları duygu olarak ele alır. Bu, tıpkı matematiğin sayılardan, geometrinin şekillerden söz etmesine benzer. Nasıl ki, matematik, geometri ve mekanik kesin bilimlerin temeli ise, fenomenoloji de felsefe, mantık ve psikolojinin temelidir. Yine, nasıl ki geometri, doğadaki ve mekandaki bütün şekiller hakkında geçerli ise, fenomenoloji de bütün bilim alanlarında geçerlidir (Husserl, 1995, s. 16-17).

Husserl’in ilk bilim (*philosophia prima*) olarak fenomenolojiyi kastetmesi ve ondan “özü görüleme yöntemi” (Öktem, 2005, s. 29) olarak bahsetmesinin sebebi, fenomenolojiyi “saf görü” yöntemi olarak benimsemiş olmasıdır. Bu yöntem, doğal tavrın tam zıddı konumda bir fenomenolojik tavır benimsemektedir. Bu tavrın ise fenomenolojik redüksiyon ve fenomenolojik refleksiyon olmak üzere iki aşamalı olduğu bilinen bir gerçektir (Öktem, 2005, s. 30-31). Redüksiyon ve refleksiyon olan bu aşamalar ise birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıca bu aşamaların gerçekleştiği yer “salt ben” ya da “saf bilinç” alanıdır. Dolayısıyla bu son yargıdan dolayı fenomenoloji disiplini için “saf görü” yöntemi olarak bahsedebiliriz.

2.3. Frege ve Felsefe

Frege’nin matematik felsefesi üzerine yaptığı çalışmalar onu aritmetiğin, mantığa indirgenmesi sonucuna ulaştırmıştır (Frege, 2017). Geleneksel Fregeci anlayışta nesnelere, işaret edebileceğimiz kendiliklerin kesin tanımıyla, tekil terimlerin sentaktik olarak nitelendirilebilen kategorisine uyumlu dünyanın görünümüdür (Kasa, 2015, s. 514).

Mantıkçı yaklaşımın öncüsü olan Frege, geometrinin sentetik a priori yargılar alanı olduğunu kabul etmekle birlikte, Kant’ın aritmetik görüşüne karşı bir görüş olarak aritmetiğin analitik a priori yargılar alanı olduğunu ileri sürmektedir. (Özdemir, 2014, s. 2-3).

3. Ortaya Çıkmış Olan Büyük Sonuçlar

Sayı Kant'ta da Frege'de de nesnedir, Ancak Kant'ta zaman formundaki a priori unsurlara sentetik birlik verilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Frege'de ise, analitik önermeye bakarak o Önermedeki kavramın içeriğini yeniden şekillendirerek nesne yapmıştır (Koç, 2012, s. 6)

Tarihsel olarak Kant felsefesinden sonra bahsettiğimiz analitik felsefenin öncüsü Frege için de herhangi bir “nesne”den bahsettiğimiz anda, Aristoteles fiziği bağlamında dış-dünyada bir gerçekliğe sahip bir nesnenin bahsetmiyoruz. Dolayısıyla klasik felsefenin “nesne” görüşünün değiştiğini söylememiz gerekmektedir. Bu değişim ise Frege ile birlikte başlayan değil Frege'nin bu değişim içerisinde söz söylediği, daha önce başlamış olan köklü bir değişimdir. Diğer bir bakışla ise Kant “transandantal felsefe”den bahsetmiş olsa da bu konu hakkında Frege'nin de içinde bulunduğu analitik felsefeciler söz söylemiştir.

Sadece “transandantal felsefe” açısından baktığımızda bu felsefenin temelini “nesne”nin ne'liğini araştırdığını görüyoruz. Bu araştırmanın sonucu Kant için temel ontolojik unsurun “yargı”; Frege için ise “objektif düşünce” olduğunu görmekteyiz (Kant, 1998; Frege, 2017).

Reichenbach; matematiğin, mümkün mekânları açığa çıkardığını ve fiziğin de bu mümkün mekanlardan hangisinin fiziksel mekânı gösterdiğine karar verilmesini sağladığını ileri sürmektedir. Kant'a karşı olarak, fiziğin, deney ve gözlemler aracılığı ile fiziksel mekânın geometrisini belirlediğini kabul ediyor (Reichenbach, 1957, p. 6). Bu nedenle, mekân ve zamanın felsefesi, Reichenbach'a göre, Einstein'ın rölativite kuramının felsefesidir.

Einstein'ın relativite kuramları ile fizik dünyasında yaptığını ise Kant, “transandantal felsefe” ile felsefe dünyasında yapmıştır. Kant, “zaman” kavramı ile kendi transandantal felsefesini kurarak “dış ve iç dünyaların yapılarını, zorunlu olarak (*transcendentally*) sezgisel yollarla hissettiğimiz ve bir uzamla birlikte bulunan “şey” değil midir?” der (Kant, 1998)⁷. Einstein ise klasik fizikte hakim olan Democritos ve Leukippostan kalma, etimolojik manasını koruyan, klasik fiziğin temel kuramlarını kullanan Dalton

⁷ Hatta buna dayanarak Dorato'nun da dediği gibi fizikal ve zihinsel olarak farklı zamanlardan bahsedebiliriz (Dorato, 2002, p. 329)

atom modeli temelindeki atom altı parçacıkların zaman-mekân anlayışında köklü değişiklikler yapmıştır. Einstein'ın bu işini ise bir doğa felsefesi devrimi olarak görebiliriz. Einstein'ın bu devrimini ileride “Brown hareketi” olarak anacağız.

3.1. McTaggart'a Göre Zaman

McTaggart [1866-1925], “zamanın gerçek-dışılığı” ispatladığı teoriyle felsefe camiasını derinden etkilemiş ve uzun süren tartışmalara sebep olmuş bir felsefecidir. John McTaggart'a göre “zaman(*time*)”, onun “A dizileri” ve “B dizileri” dediği bir süreç ile gerçekleşmektedir: A dizileri, olaylar(*event*) için geçerli olmakla birlikte bu olaylar geçmişte(*past*) olmuş olabilir, halen oluyor(*present*) olabilir ve ileride olacak(*future*) olabilir. Bu diziler ona göre geçicidir. Çünkü bu olayların meydana gelişleri(*coming true*) ile onların ifade edilişi(*utterance*) arasında, mutlaka bir zaman olacaktır. Örneğin 1789 Fransız ihtilali 1789 yılında gerçekleşmiş olsa bile bu gerçeğin olduğunun ifade edilişi 1789 yılından sonradır. Dolayısıyla McTaggart bu dizilerin “geçici” özellikte olduğunu söyler. B dizileri ise, olayları da aşkın bir biçimde olgularla(*facts*) ilgilidir. Yani A dizilerinde olayların gerçekleşip gerçekleşmemesi üzerinden yapılan tespit B dizilerinde bu olaylar arasındaki ilişkiler ile kurulur: Bu olaylar ya eşzamanlı gelişir ya da ardışık.⁸ Bu yüzden B dizileri ise ona göre süreklidir.

Buraya kadar geliştirdiği varsayımlar McTaggart'ın zamanın gerçek-dışılığı teorisinin varsayımlarını oluşturacaktır: Tam da bu özellikte yukarıda açıkladığımız zamanın A serilerinin geçici olmasıyla aynı zamanda Klasik Mantık için aklın yasaları⁹ olarak kabul edilen özdeşlik ilkesi (*Principle of identity*), çelişmezlik ilkesi (*Principle of non-contradiction*) ve üçüncü şıkın imkânsızlığı (*Principle of Excluded-middle*) ilkeleri ile çeliştiği sonucuna ulaşan McTaggart, böylece zamanın gerçek-dışılığı sonucuna ulaşır (McTaggart, 1927, pp. 20-22).¹⁰

⁸ Bu arada belirtmekte fayda var ki, McTaggart bilindiği gibi eserlerini İngilizce yazan bir felsefecidir. Onun “*simultaneity and consequitivity*” olarak ifade ettiği kelimeleri biz sırasıyla “eşzamanlılık ve ardışıklık” olarak çevirdik, bunun sebebi Kant felsefesinden etkilenmişliğin gösterilmesidir.

⁹ Modern Batı felsefesinin 3 önemli isminden biri olan ve Newton ile diferansiyel hesaplarındaki tartışmasından tanınan Gottfried Leibniz bu 3 ilkeye ayrıca Yeter-sebebe ilkesini (*The Principle of sufficient reason*) eklemiştir. (Öner, 2011, s. 15)

¹⁰ Fark edileceği üzere, A serilerine göre F adını verdiğimiz bir olay geçmişte olmasının hemen ardından şimdi oluyor olabilir ve aynı zamanda gelecekte olacak da olabilir. Bu se-

McTaggart, yukarıda bahsettiğimiz zaman teorileri aracılığıyla bir başka teze ulaşır. Ancak bu tez, görüldüğü üzere birkaç varsayım üzerinden hareket etmektedir. Bu varsayım ise kendisinin de dediği gibi “zaman, değişimi gerektirir” şeklindeki var sayımıdır. Ancak bu varsayım apodeiktik (*demonstrative*) olarak ispatlanmadan McTaggart’ın sonuç olarak vardığı tez, geçerli (*valid*) ve tutarlı (*consistent*) çıkarımlarla ulaşılmamış zayıf bir argümantasyon içermektedir. Bu yüzden McTaggart’ın bu teoriler aracılığıyla ortaya koyduğu tez, metafizik araştırmaları için doğruluğu şüphe götürür bir tezdur. Çünkü McTaggart’ın “değişim olmadan zaman olmaz” şeklinde formüle ettiği varsayım “değişim” ilkesi ile “zaman” ilkesini eşdeğer görmektedir. Ancak bu varsayım, bazı filozoflarca kabul görmez, diğer bir deyişle değişim olmadan zamanın var olduğunu kabul eden filozoflar bulunmaktadır (Le Poidevin & MacBeath, 1993, pp. 63-79).

3.2. Einstein’e Göre Zaman

Einstein için “zaman”ın ne olduğu sorusuyla ilgilenmeden önce bu fizikçinin, fizik dünyasında yaptığı derin etkiyi popülerize ederek anlamakta fayda var. “Brown Hareketi”, Einstein’ın 1905 yılında yayınlamış olduğu makaleyle, ışık parçalarının dalga modeliyle değil parçacıklı yapıyla oluşmuş kuantumlar tarafından taşındığını söyleyerek tarihi serüvenini başlatmıştır. Kuantum fiziğinin temelini ise Planck sabiti denen ve o’dan farklı bir gerçel sayı oluşturmaktadır. Einstein’ın burada takip ettiği yol, daha sonra Heisenberg belirsizlik ilkesi olarak bilinecek bir temel postüladır. Planck sabitinin o’ya eş düzeyde olması klasik fiziğin evren tasavvuru olduğu gibi Heisenberg belirsizlik ilkesi, bir atom altı parçacığın zaman-konum ikilisine aynı anda sabit olmasının imkânsız olduğunu, bu Planck sabiti aracılığıyla söylemektir (Klein, 2017, s. 17-23). Dolayısıyla kendisinden önce a-tomos¹¹ olarak bilinen ve ilk atom modellerine göre hareket etmeyen parçacıklardan oluşan, bir cismin temel yapı-taşı olan atomların, Einstein’ın Brown hareketi kanıtlamasıyla sürekli olarak bir hareket halinde olduğunun bilinmesine yol açmıştır. Bu “sürekli hareket” varsayımı, Heisenberg tarafından “belirlenemezlik” ilkesi olarak formüle edilmiştir.

rilerin varsayımları ise adı geçen üç ilke ile çelişir. (Özlem, 2017)

¹¹ A-tomos = bölünmez parça(Klasik Yunanca). Aristoteles, bir atomu sonsuza kadar bölmenin olanaklı olduğunu söylemiş olsa da Atomist presokratiklerin “atomun, bölünmeyecek olan ı parçaya kadar bölünebileceği” görüşü yaygın olarak kabul görmüştür.

Bu ilke ise varsayımsal olarak şu iki önermeyi söylemektedir:

1. Felsefe yapmanın yolu deney ve gözlemden geçer. Atom altı parçacıkların belli bir konum veya zamandaki durumları ancak deney ve gözlemlerle bilinebilir.
2. Ancak ilk önerme ile elde ettiğimiz bilgi, geçerliliğini koruyamayacağından dolayı bir tür “belirlenemezlik” dünyasında yaşamaktayız. Bu “belirlenemezlik”, bir tür “bilinemezlik” ile karşı-karşıyadır.

Fizik dünyasında olan gelişmelerdeki bu küçük kesitten çalışmamızla ilgili olan kısım şudur: bir uzay-zaman (*spatio-temporal*) teorisinin farklı bir varyasyonu ile karşı karşıyayız. Çünkü bizim yapılagelen felsefe geleneğinden bildiğimiz üzere ontolojik nesnelere bir mekâna tabi olmalıdır (Koç, 2012, s. 49). Kant’ın dediğine göre ise bir zaman ancak bir konumla varolabilir (Kant, 1998). Dolayısıyla Aristoteles’te anlaşıldığından farklı anlaşılan Kant’ın kategorileri, Kant’tan çok daha farklı ve örneğine az rastlanır şekilde modern dönemde anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bir özne ve nesne arasında gerçekleştiği kabul edilen bir akt olan “bilgi”nin formları değişmektedir. Bu formların değişmesinin temel sebebi ise Kant’ın bir konum ile birlikte bulunduğunu söylediği zaman’ın neden ve sonucu etkileyici etkisidir. Bu formlar, klasik felsefe ve mantık yapış tarzında yer bulamayacak şekilde bir epistemoloji temelli ontoloji formudur. Diğer bir deyişle, dışarıda bir gerçekliği bulunan nesneyi ancak ve ancak algılamakla veya algılamamakla nitelenen özne, artık o nesneyi algılamak veya algılamamanın da ötesinde o nesnenin var olduğu veya olmadığına dair soruşturmaya gidebilmektedir. Bu “var etme” ise teknolojik yollarla fiziksel olarak ve somut bir varlık verme biçimi değil ancak klasik felsefe gereği o varlığı algılamakla görevli olan özneyi ve ona ait bilinci, o nesnenin ontolojisinin öncesine getirmekle mümkün olmaktadır.

Kaynaklar

- Akan, N. (2013). *Platon'da Müzik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Altınörs, A. (2016). *50 Soruda Dil Felsefesi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Aristoteles. (2017). *Fizik*. (Çev. S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristotle. (1889). *The Organon, or Logical Treatise of Aristotle with the Introduction of*

- Phorphyry*. (Trans. O. F. Owen). London: George Bell & Sons.
- Capek, M. (1976). *The Concepts of Space and Time*. Dordrecht: Springer.
- Croce, B. (1965). *Aesthetic: As Science of Expression and General Linguistic*. (Trans. D. Ainslie). Ne York: The Noonday Press.
- Çakmak, C. (1993). Platon'da Gerçekliği Tasvir Eden Önermelerin Yapısı Hakkında Bir Çalışma. *Felsefe Arkivi*, 30, 123-139.
- Deleuze, G. (2000). *Kant Üzerine 4 Ders*. (Çev. U. Baker). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Dorato, M. (2002). Kant, Gödel and Relativity. *11th International Congress of the Logic, Methodology and Philosophy of Science*. Dordrecht: Synthese Library, 329-346..
- Frege, G. (2017). *Aritmetiğin Temelleri*. (Çev. B. Gözkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Höfdding, H. (1911). *La Pensée Humaine*. (Traduction Française par De Coussange). Paris: Alcan.
- Husserl, E. (1995). *Kesim Bir Bilim olarak Felsefe*. (Çev. T. Mengüşoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. (Trans. P. Guyer & A. W. Wood). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kasa, I. (2015). Fregenin Platonculuk Argümanı. M. Bruce, & S. Barbone. *Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele*. (Çev. M. Topal). İstanbul: İletişim Yayınları, 513-515.
- Klein, É. (2017). *Maddenin Gizemleri*. (Çev. A. N. Bingöl). İstanbul: BGST Yayınları.
- Koç, Y. (1984). *Determinizm ve Mekan*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, Y. (2012). *Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması*. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iufad/issue/1309/15443>.
- Le Poidevin, R., & MacBeath, M. (1993). *The Philosophy of Time*. Oxford: Oxford University Press.
- McTaggart, J. (1927). *The Nature of Existence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naim, B. A. (2005). Bir Felsefe Dili Kurmak. (Çev. İ. Kara). *Bir Felsefe Dili Kurmak*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Öktem, Ü. (2005). Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık Problemi. *DTCF Dergisi*, 45 (1), 27-55.
- Öner, N. (2011). *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap.
- Özdemir, M. (2014). *Kant'ta Aritmetiğin Sentetik A Priori Olarak Olanaklılığının Matematik Felsefesi Açısından Önemi ve Matematik Eğitime Yapabileceği Katkıları*. (Dr. Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi SBE.
- Özlem, D. (2017). *Mantık*. İstanbul: Notos Yayınevi.
- Platon (2016). *Sofist*. (Çev. C. Karakaya). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Reichenbach, H. (1957). *The Philosophy of Space and Time*. (Trans. M. Reichenbach & J. Freund). New York: Dover Publications.
- Rodych, V. (2007). *Wittgenstein's Philosophy of Mathematics*. Retrieved August 20, 2018, from The Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/wittgenstein-mathematics>.
- Weiner, J. (1997). Frege and the Linguistic. *Philosophical Topics*, 25, 265-288.

Öz: Dil ve Mantık arasındaki ilişkinin felsefi zeminine değinmek üzere bir çalışma yapmaktayız. Dil ve Mantık, sentez olmuş araçlar olarak “sentetik yollar” tamlamasıyla telaffuz edilmelidir çünkü “Mantık bilimi”, “zihin” yoluyla türetilmiş sentetik bir araçtır. Bu gelişmenin tarihsel serüvenine göz attığımızda ise modern felsefede gördüğümüz gelişme serüveninden, temel dinamikler açısından çok farklı, sentezlerin bulunduğunu görmekteyiz. Bu sentezlerin ise, hem Aristoteles'te hem Kant'ta kategorilerden kabul edilen “zaman” dinamiğinin farklılaşması ile oluşmuş sentezler olduğu ispata çalışılmaktadır. Adı geçen “zaman” dinamiğinin ise “hareket” dinamiği ile ve dolayısıyla “değişim” dinamiği ile karşılıklı etkileşim içinde olduğu gösterilmiştir. Sözü ettiğimiz dinamikler arasındaki etkileşimin niteliğinin ise, yine bu dinamiklerin bir türü olan kategorilerden “nicelik” kategorisinin farklı bir biçimde algılanmasından dolayı olması, bu çalışmanın özünü oluşturacaktır. Örneğin Aristo'ya göre kategoriler varlığa aittir. Kant'ta ise kategoriler zihne aittir. Dolayısıyla “varlık ve onu algılayan özne” metaforunun farklı biçimlerde anlaşılması, bu çalışmanın özüdür.

Anahtar Kelimeler: Dil, mantık, zaman, varlık, hareket.

---

[1] Bu çalışmayı bana yaptırmadaki büyük emeklerini asla görmezden gelemeyeceğim, çok kıymetli felsefe hocam Prof. Dr. Ayhan itil'e; baştan itibaren neredeyse bütün makalelerimi okuyup ciddi bir akademik üslupla bana geri dönüş yapan, bu çalışmamda da teknik pek çok yardımını gördüğüm ve böylece akademik camiaya çıkmam konusunda beni cesaretlendiren değerli ağabeyim Dr. Kutlu Okan'a; çalışmamı okuyup değerli eleştirilerini benimle paylaşan kıymetli dostum ve meslektaşım Hasan Kılıç'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

